

НАГОРОДИ І ВІДЗНАКИ ЗА ВИЗНАЧНІ ДОСЯГНЕННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ТА ЛІСІВНИЦТВІ ЧАСІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Проаналізовано систему заохочення (нагороди та відзнаки) для розбудови сільського господарства та лісівництва, яка існувала в Російській імперії.

За допомогою методів об'єктивності, історизму, аналізу та синтезу вдалося дослідити, що для різних верств населення існували нагороди двох рівнів. Найвищі нагороди – орден Св. Анни 3-го ступеня, золоті і срібні медалі, звання особистого і потомственного почесного громадянства та ціла низка нагород нижчого ступеня. Присудження тієї чи іншої нагороди обумовлювалося як характером заслуг, так і званням (соціальним станом) нагороджуваної особи. Подання та затвердження здійснювалося на різних рівнях, державних і суспільних. Інформація про нагороджуваних осіб доводилася до відома імператора. За наукові праці існували іменні премії: графа Кисельова, товариша міністра статс-секретаря В.І. Вишнякова, княгині М.К. Тенішевої, І.А. Стебута при Московському сільськогосподарському інституті, А.В. Советова в Санкт-Петербурзькому університеті та ін.

Ключові слова: сільське господарство, лісівництво, Російська імперія, нагороди, відзнаки, заохочення.

Постановка проблеми. Колишня Російська імперія була аграрною країною і мала досягнення в агрономії. У XIX ст. вже існувала ціла структурована система заохочення осіб, що трудилися на благо розбудови вітчизняного сільського господарства та лісівництва – різні нагороди та відзнаки.

Цілі та завдання статті. За допомогою методів об'єктивності, історизму, аналізу та синтезу дослідити систему нагород та відзнак Російської імперії за визначні досягнення у сільському господарстві та лісівництві.

Виклад основного матеріалу. За заслуги приватних осіб на сільськогосподарському поприщі, було встановлено нагороди різного рівня. Найвищими нагородами в Російській імперії були: орден Св. Анни 3-го ступеня, золоті та срібні медалі, звання особистого і потомственного почесного громадянства. Присудження тієї чи іншої зі згаданих нагород обумовлювалося як характером заслуг, так і званням нагороджуваної особи.

По-перше, це здійснювалося за поліпшення господарства у всій його сукупності, за чинними правилами, передбачалося нагородження або орденом Св. Анни 3-го ступеня [1], або спеціально встановленими трьох розрядів (в 300 р., 150 р. і 20 р.) золотими та срібними медалями, які роздавали за поданнями губернаторів, інспекторів сільського господарства та сільськогосподарських товариств або на розсуд самого Міністерства землеробства [2]. Згаданий орден вручався не в загальному нагородному порядку, а за статутом, через Кавалерську думу; присудження ж медалей, які видавалися за вина-

ходи та покращення у сільському господарстві, що були доведені досвідом, і за зразкове влаштування поміщиками своїх маєтків, здійснювалося особам узагалі всіх неоподатковуваних станів за відзнаки з сільського господарства за обов'язковим розглядом даних заслуг у Вченому комітеті Міністерства землеробства і державних маєтностей, причому, хоча нагорода затверджувалася владою міністра, але про осіб, які удостоювалися медалей, доводилося до «Высочайшего ведома» (тобто імператору), з опублікуванням у «Відомостях». Особи дворянського стану, що досягли значних успіхів у сільському господарстві, могли бути заохочувані також і іншими нагородами за «Высочайшим благоволением» [3].

По-друге, ці нагороди присуджувалися також за ведення і поширення окремих напрямів тієї чи іншої галузі сільського господарства, як-то: за посіви кукурудзи в південних губерніях [4], за розведення садів і виноградників у Закавказзі та в Катеринославській, Херсонській і Таврійській губерніях [5], за розповсюдження посадки картоплі і винайдення пристроїв для патокових, крохмальних та інших заводів для їх переробки [6], за розведення кунжуту [7], за вирощування буряків і винаходи пристроїв бурякоцукрових заводів [8], за розведення тутових дерев і вироблення шовку [9], за ведення напряму бджільництва в Іркутському і Приамурському генерал-губернаторствах [10].

Особи оподатковуваних станів і купці, за пунктами 1 і 2 статті 761 «Учреждения орденов и других знаков отличия», нагороджувалися медалями двох ступенів – нижчого (особливої форми нагрудна медаль з написом «за полез-

ное») і вищого (медаль на шию звичайної форми з написом «за усердие»); дворянам же або оголошувалася Найвища милість, або надавалися нагороди за «Высочайшим благоволением»; при цьому за розведення картоплі і пристрої для картопляних заводів, а також за заслуги з бджільництва в Іркутському і Приамурському генерал-губернаторствах, господарі удостоювалися нагородження, до якого б стану вони не належали, заохочення за розведення кунжуту, буряку і тути поширювалися лише на дворян і купців, а заохочення за розведення кукурудзи, садів і виноградників було виключно для сільського населення відповідних губерній.

По-третє, за тривале, зразкове ведення сільського господарства могло бути затребуване звання почесного громадянства, причому в заохочення не менше 10-річної корисної сільськогосподарської діяльності давалося звання особистого, – а не менше 20-річної – звання спадкового почесного громадянства. Клопотання про нагородження як почесним громадянством, так і медалями (нагрудними і нашійними, срібними та золотими, на стрічках різних орденів) порушувалися або урядовими установами та особами (наприклад, губернатором, предводителем дворянства по сільськогосподарській частині і т. д.), або місцевими (земською управою або сільськогосподарським товариством, або самим власником маєтку). Справи цього роду складалися в департаменті землеробства, який вносив їх спершу на ухвалу Вченого комітету, і потім, у разі визнання останнім даної особи гідним нагородження, вони представлялися міністром землеробства, за угодою з підлеглими відомствами, до Найвищої нагороди, через Комітет про службу чинів цивільного відомства і про нагороди.

Існував ще особливий тип нагород, виключно для башкирів: «за отличия, что состоят в улучшении хозяйства». Цим особам вручалися «почетные кафтаны» [11].

По-четверте, почесні нагороди (медалі) за ті, чи інші сільськогосподарські заслуги встановлювалися й деякими сільськогосподарськими товариствами, наприклад, Московським сільського господарства, Вільним Економічним, Російськими товариствами садівництва і плідівництва та ін. Премії цього роду присуджувалися самими товариствами на підставі встановлених ними правил.

З числа премій по сільськогосподарській і лісовій частинах слід вказати на засновані, в пам'ять управління Міністерством державних маєтностей графа П.А. Валуєва, дві щорічні

золоті медалі, які присуджувалися: 1) за розведення лісу на просторах не менших як 15 десятин у степах і 30 десятин в інших місцевостях центральних губерній і 2) за осушення боліт на просторах не менше як 100 десятин, в останньому випадку – особі, яка виконувала зазначені роботи на своїй або орендованій землі або, за згодою землевласника, також – особі, яка керувала роботами, причому ці роботи повинні були здійснюватися упродовж попередніх 5 років перед присудженням премії (а за лісорозведення – протягом 10 років). У здобутті премії могли брати участь як особи, що безпосередньо заявили міністру землеробства про успіхи, досягнуті ними з осушення боліт або лісорозведення, так і особи, про яких надійшли клопотання від губернаторів, земських управ, управлінь державних маєтностей і сільськогосподарських товариств. Премії присуджувалися Радою міністра землеробства, з попереднього розгляду справи на об'єднаному зібранні Вченого та Лісового спеціального комітетів.

Корисна діяльність з напряму лісівництва також заохочувалася нагородами. По-перше, на підставі особливого положення, як додатку до ст. 43 Лісового Статуту, надавалися заохочення чиновникам з лісівництва за заслуги, що виходили зі звичайного кола їхніх обов'язків по службі, а саме за роботи, зроблені не за особливим розпорядженням уряду, але вчинені з дозволу начальства, за складені самими чиновниками лісівничої галузі праці, за інтелектуальні труди, як-то, наприклад: за твір – керівництво з якої-небудь галузі лісових наук і промисловості, проект про удосконалення будь-якої частини лісових промислів та іншого. Крім визначених у порядку державної служби нагород, могли видаватися, за поданням начальства, грошові премії трьох розрядів – вищого (600 р.), середнього (400 р.), нижчого (250 р.). Ці премії присуджувалися Радою міністра землеробства, з попереднього розгляду справи на об'єднаному зібранні Вченого та Лісового спеціального комітетів.

По-друге, до 1901 р. для заохочення за лісорозведення діяли особливі правила, додані до ст. 721 (примітка 3) Лісового Статуту. Ці правила з 26 лютого 1901 р. були замінені на нові, які встановлювали премії за праці з лісорозведення, по зміцненню пересувних пісків і ярів деревами і кущами, також із посадки дерев навколо полів, доріг, а також біля садибної осілости селян. Премії ці видавалися як землевласникам або орендарям їхніх земель, як особам, що керували роботами, так і сільським громадам, селищам і окремим селянам, причо-

му за штучне лісорозведення на площі не менше 50 десятин призначались або цінні художні предмети, при золотих медалях, або одні золоті медалі; за штучне розведення лісу дрібними землевласниками не менше 5 десятин сільськими громадами і селищами не менше 10 десятин і окремими селянами-господарями не менше 1/2 десятини, а також за обсадження лісовими або плодовими деревами полів і сільських доріг (щодо селян – також і їхньої садибної осілости) дрібними землевласниками, сільськими громадами і селищами в кількості не менше 5 000 дерев та окремими селянами-господарями в кількості не менше 500 дерев, видавались або грошові премії (до 300 р.) додатком до срібної медалі, або одні срібні медалі. Наприклад, преміюватися могли тільки роботи, розпочаті не раніше 1876 р., і притому не раніше, як після закінчення 5 років з часу виробництва посіву або посадки лісу, зміцнення пісків або ярів і посадки дерев. При цьому дія нових правил не поширювалася на місцевості, де вводилося положення про збереження лісів [12], і премії не могли присуджуватися за штучне лісорозведення, що здійснювалося в рамках обов'язкового порядку на підставі цього положення [13]. Клопотання про присудження премій порушувалися місцевими урядовими та громадськими органами та приватними особами, подавалися в місцевий комітет зі збереження лісу, а звідти в лісовий департамент і з останнього переходили на розгляд у Лісовий спеціальний комітет, що присуджував премії тільки із затвердження міністра землеробства.

Крім зазначених, існували ще премії за науково-літературні праці в галузі сільського господарства. Сюди відносяться премії імені Вешнякова, Стебута, графа Кисельова та ін. 1) Премія графа Кисельова, заснована в пам'ять управління його Міністерством державних маєтностей. Вона складалася із золотої медалі і присуджувалася через кожні два роки, в рахунок відсотків із зібраної за підпискою суми, в нагороду за твір, де викладалися: або тогочасне становище морального і господарського побуту селян будь-якої частини імперії, або причини незадовільного становища тієї чи іншої сторони побуту селян із зазначенням способів його поліпшення, а також за працю, що містила в собі практичні настанови в різних галузях сільського господарства, ремеслах, народній гігієні, або ж за працю, призначену для народного читання і для керівництва в селянських училищах. Твори для конкурсу на медаль надходили у Вчений комітет Міністерства Землеробства, яким і присуджувалися премії з обов'язковим затвердженням міністра.

2) У пам'ять діяльності по тому ж Міністерству Землеробства колишнього товариша міністра статс-секретаря В.І. Вешнякова, з відсотків із зібраного за передплатою капіталу, через кожні 5 років, починаючи з 1902 р, видавалася премія, у розмірі 500 р., викладачам середніх і нижчих сільськогосподарських навчальних закладів Міністерства Землеробства, а також колишнім вихованцям усіх навчальних закладів цього відомства, за рукописний або друкований, російською мовою, твір із сільського господарства взагалі або з одного з його напрямів, як наприклад: з рослинництва і тваринництва з усіма їхніми галузями, з ґрунтознавства та агрономічної хімії, з прикладної ботаніки, зоології (головним чином, з акліматизації та вчення про шкідливих і корисних тварин і рослини), з сільськогосподарської метеорології, з сільськогосподарської економії і статистики і з сільськогосподарського рахівництва. При цьому премій удостоювалися твори, в яких викладалися самостійні дослідження автора, що збагачували науку новими фактами і спостереженнями, або ж хоча й не носили нових відкриттів, але доповнювали прогалини в російській сільськогосподарській літературі й тому були корисними для господаря. За відсутності таких творів, двом кращим працям могли присуджуватися премії по 250 р. кожна. Термін подання творів – 1 березня конкурсного року, наприклад, 1902, 1907, 1912 рр. і т. д. Премії присуджувалися Вченим комітетом із затвердженням міністра.

3) Дві премії княгині М.К. Тенишевої, велика в 1000 р. і мала в 500 р., присуджувалися: перша – за краще керівництво (відповідно вимогам конкурсу) з сільського господарства для двокласних сільських училищ середньої смуги Росії, в яких подано викладання сільського господарства; мала премія – за твір, що більш-менш відповідав би вимогам конкурсу, а також за керівництво з однієї із трьох галузей господарства: рільництва, скотарства або садівництва. Термін подання творів призначався Вченим комітетом, який присуджував самі премії з обов'язковим затвердженням міністра.

4) Премія І.А. Стебута при Московському сільськогосподарському інституті складалася із золотої медалі (іноді з додатковими грошовими коштами) видавалася на відсотки з капіталу в 3 200 р., зібраного учнями і шанувальниками І.А. Стебута в пам'ять його заслуг, здійснених для сільського господарства. Премія присуджувалася щорічно особі, яка отримала вищу сільськогосподарську освіту, за

сільськогосподарську літературну працю, або яку можна було віднести взагалі до сільського господарства, чи до якої-небудь його частини, якщо вона стосувалася одного якого-небудь сільськогосподарського питання, а також за звіт про тривалу (не менше 10 років) діяльність автора з ведення господарства в одному і тому ж маєтку і за складений зразковий організаційний план господарства зі звітом про показові, отримані за цим планом результати. Рукописні або друковані твори представлялися до ради названого інституту не пізніше 1 січня і премія присуджувалася радою інституту не пізніше 26 вересня того ж року.

5) Подібна премія імені А.В. Советова заснована в 1902 р. при Санкт-Петербурзькому університеті на кошти, зібрані за підпискою його учнями і шанувальниками в пам'ять 50-річчя його наукової сільськогосподарської діяльності. Вона також присуджувалася за такими ж правилами, як і премія І.А. Стебута.

6) Крім того, існували встановлені деякими товариствами спеціальні премії за певні праці. Так, Вільним економічним товариством в 1899 р. був оголошений конкурс на премії за кращі: а) керівництво для пристрою зерно-сушарок (одна премія в 500 р., інша в 300 р.); 2) настановлення по догляду за плугами і боронами (премія в 400 р. і в 200 р.); 3) настановлення по догляду за сівалками (премія 200 р. і 100 р.).

У березні 1900 р. Російським товариством плідівництва оголошено конкурс на премію імені Е. Маутнера за кращий оригінальний (друкований або рукописний) твір з плідівництва, причому, крайнім терміном для подання творів було призначено 18 березня 1902 р. Ці та подібні премії присуджувалися самими товариствами на підставі вироблених ними правил.

7) Насамкінець, золота медаль В.Д. Левинського, запроваджена при сільськогосподарському відділі Московського політехнічного музею за корисні праці з наукового та практичного сільського господарства і лісівництва, причому на означену медаль могли претендувати викладачі нижчих сільськогосподарських навчальних закладів, що опікувалися поширенням сільськогосподарських знань даної місцевості, крім шкільного викладання. Повідомлення про праці претенденти повинні подавати до 1 вересня.

Отже, заохочення для розбудови сільського господарства та лісівництва в Російській імперії існували у вигляді розгалуженої системи нагород і відзнак, що охоплювала різні верстви населення й була структурованою за соціальними станами. Вона включала як ордени та медалі (срібні, золоті), так і грошові премії. Відзначалися здобутки як у практичній царині з різних галузей сільського господарства та лісівництва, так і досягнення в сільськогосподарській науці та освіті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Свод законов Российской империи. – СПб., 1892. – Т. I, ч. 2. Учреждение орденов и других знаков отличия. – Ст. 459, п. 10.
2. Свод законов Российской империи. – СПб., 1893. – Т. XII, ч. 2. Устав сельского хозяйства. – Ст. 28–30.
3. Свод законов Российской империи. – Т. I, ч. 2. – Ст. 746.
4. Свод законов Российской империи. – Т. XII, ч. 2. – Ст. 74; Свод законов Российской империи. – Т. I, ч. 2. – Ст. 743.
5. Свод законов Российской империи. – Т. XII, ч. 2. – Ст. 78; Свод законов Российской империи. – Т. I, ч. 2. – Ст. 746.
6. Свод законов Российской империи. – Т. XII, ч. 2. – Ст. 74, ст. 75; Свод законов Российской империи. – Т. I, ч. 2. – Ст. 747.
7. Свод законов Российской империи. – Т. XII, ч. 2. – Ст. 104.
8. Свод законов Российской империи. – Т. XII, ч. 2. – Ст. 105.
9. Свод законов Российской империи. – Т. XII, ч. 2. – Ст. 109, ст. 110; Свод законов Российской империи. – Т. I, ч. 2. – Ст. 749.
10. Свод законов Российской империи. – Т. XII, ч. 2. – Ст. 113.
11. Свод законов Российской империи. – Т. I, ч. 2. – Ст. 793, п. 2.
12. Свод законов Российской империи. – СПб., 1893. – Т. VIII, ч. 1. Устав лесной. – Ст. 793–840.
13. Свод законов Российской империи. – СПб., 1893. – Т. VIII, ч. 1. Устав лесной. – Ст. 803, 807, п. 2, 7.

© *Ольга Аникина*
(Киев)

НАГРАДЫ И ОТЛИЧИЯ ЗА ВЫДАЮЩИЕСЯ ДОСТИЖЕНИЯ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ И ЛЕСОВОДСТВЕ ВРЕМЕН РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

Проанализирована система поощрения (награды и отличия) для развития сельского хозяйства и лесоводства, которая существовала в Российской империи.

С помощью методов объективности, историзма, анализа и синтеза удалось исследовать, что для различных слоев населения существовали разного уровня награды. Наивысшие награды – орден Св. Анны 3-й степени, золотые и серебряные медали, звания личного и потомственного почетного гражданства и целый ряд наград низшей степени. Присуждение той или иной награды обуславливалось как характером заслуг, так и званием (социальным сословием) награждаемых лиц. Представление и утверждение осуществлялось на различных уровнях, государственных и общественных. О награждаемых лицах доводилось до сведения императора. За научные труды существовали именные премии: графа Киселева, товарища министра статс-секретаря В.И. Вишнякова, княгини М.К. Тенишевой, И.А. Стебута при Московском сельскохозяйственном институте, А.В. Советова в Санкт-Петербургском университете и др.

Ключевые слова: сельское хозяйство, лесоводство, Российская империя, награды, знаки отличия, поощрения.

© Olga Anikina
(Kyiv)

AWARDS AND HONORS FOR OUTSTANDING ACHIEVEMENTS IN AGRICULTURE AND FORESTRY DURING THE RUSSIAN EMPIRE

Promotion system (awards and distinctions) for the development agriculture and forestry that existed in the Russian Empire is analyzed.

Employing the methods of objectivity, historicism, analysis and synthesis managed to explore that there were two levels of awards for different segments of the population. The highest awards were the Order of St. Anne the 3rd degree, gold and silver medals, the titles of personal and hereditary honorary citizenship and a number of lower grade awards. Rewarding was caused by the nature of merits as well as rank (social status) of awarded person. Presentation and approving was carried out at various levels of government and society. About awarded persons notified to the Emperor. There were nominal prizes for scientific literary works: Earl Kiselev, Deputy Minister State Secretary V. Vishnyakov, Princess M. Tensheva, I. Stebut at the Moscow Agricultural Institute, A. Sovetov in St. Petersburg University and others.

Order of St. Anne is not awarded in total rewarding order, and by the Statute, through Cavalry Duma; awarding medals that were issued for inventions and improvements in agriculture that have been proven by experience, and for model placement the landowners' estates were carried out in general to all untaxed states for the awards of agriculture by the compulsory consideration their merits in the Scientific Committee of the Ministry of Agriculture and the State Estates, thus, although the award was argued the minister's authority, but Your Highness (the Emperor) was informed about awarded people with medals. The names of the award recipients published in «Vedomosti». Nobility, that have done general success in agriculture, could also be encouraged to other rewards by «Imperial favor». Persons of taxable estates and merchants under paragraphs 1 and 2 of the Article 761 of the «Institutions of Awards and Other Honors» were awarded by the medals of two levels – lower (special form of breast medal with the inscription «For useful») and higher (neck medal of the normal shape with the words «For diligence»).

For long, model farming the title of honorary citizenship could be claimed, and to encourage at least 10 years of useful agricultural activities the title of personal honorary citizenship was given, and at least 20 years – the title of hereditary honorary citizenship. Application for awarding an honorary citizenship and medals (breast and neck, silver and gold, the tapes of various orders) were violated by governmental institutions and persons (such as governor, marshal of nobility in agriculture etc.) or local (zemskiy council or agricultural society, or by the owner of the estate). Cases of this kind were composed in the department of agriculture, that at first brought them to the decision on the Scientific Committee, and then, if it found the persons worthy of this award, they were submitted to the highest award by the Minister of Agriculture in agreement with the subordinate departments through the Committee on civil service ranks departments and the awards.

Honorary awards (medals) for different agricultural achievements were also established by some agricultural societies for example, Moscow Society of Agriculture, the Free Economic, Russian Society of Horticulture and Fruit Growing and others. Among the prizes in agricultural and forest parts should be pointed out two annual gold medals that were founded in memory of Earl P. Valuev's management the Ministry of Public Estates. Useful activities in forestry direct were encouraged by the awards. In addition to the awards that were determined in the manner by the civil service, cash prizes of three discharges – top, middle, lower could be issued on the proposal of the authorities.

Keywords: agriculture, forestry, the Russian Empire, awards, honors, encouragement.

До редакції надійшла 24.06.2015.